ئاوردانەوەیەك لە فەلسەفەی هیندی

● محمد کمال - کەراچی ●

لە سەردەمە کۆنەکانی پێش شارستانیەتی رۆژئاواوە، زەمینەی پان وبەرینی بەر رۆخانەکانی کەنگا و جەمنا[1] بوە بەلانکەی بیرو ئەندێشەو سۆفی گەرێتیو گەشت وگوزار بە جیهانی میتافیزیکدا.

گەنجینەی کەلەپوری ئەم دوو رۆخانەیە ئەوەندە دەوڵەمەندو چڕە کەم لە ئێمە دەتوانێ لە ژیانیا بە هەموو کوچەو کەلەبەرێکیا بگەڕێت.

ئەم نووسراوەی منیش ئاوردانەوەیەکی سەرپێیی یە لە کەلەپوری فەلسەفی ئەم وڵاتەو بە پێویستم زانی خوێندەواری کورد شارەزایی زیاتری لەبارەوە بزانێت.

دەشێ لە خۆمان بپرسین کە بۆچی مێژوونوسان مێژووی لەدایك بوونی فەلسەفە دەگەڕێننەوە بۆ یۆنان و وڵاتی هیندیان فەرامۆش کردوە بە مەرجێك فەلسەفەی هیندی دە هەزار ساڵ لەمەوبەر پەیدابوەو فەلسەفەی یۆنانی تەمەنی دوو هەزارو پێنج سەد ساڵە. لەوانەیە هەندێ لە مێژوونوسە رۆژئاوایی یەکان ئەوەندە بایەخیان بە رۆژهەڵات نەدابێت و لە ئاستی ئەم راستی یەدا بیر تەسك بن، بەڵام ئەمە تەنیا هۆنی یەو ناتوانین هەموو مێژوونووسانی فەلسەفە بە بیر تەسك و شوڤێنست دابنێین. هۆی سەرەکی ئەم بۆچوونە مێژوویی یە دەگەڕێتەوە سەر چۆنیەتیو خاسیەتەکانی فەلسەفەی هیندی. ئەم فەلسەفەیە ئەوەندە خۆی تێکەڵی ئەندێشەو ئەفسانەو بیروباوەڕە ئایینی یەکان کردوە، بە دەگمەن رەنگ و بۆنە فەلسەفی یەکەی دەبینرێت و هەرگیز لە ئایینی هیندوسی یەکان جیانابێتەوە. فەلسەفەی هیندی ئایینی هیندیشە. بەڵام ئەم خاسیەتە گەلێك لە فەلسەفەی یۆنانی یەوە دوورە.

با ئەوەشمان لەبیر نەچێت کە فەلسەفەی هیندی کارێکی زۆری کردوەتە سەر رۆشنبیران و فەیلەسوفەکانی

رۆژئاوا. بۆ نموونە ئایینی ئۆرفی یۆنانی‌یەکان و ڕارەوەکەی فیتاگۆراس جێگا پەنجەی فەلسەفەی هیندی زۆر پێوەدیارە. وەکو ئاشکراشە ئەفلاتون بڕوای بە گیان گۆڕین (تناسخ الارواح) هەبووەو وەکو هیندی‌یەکانیش لە سستەمە ڕامیاری‌یەکەیدا چینە کۆمەلایەتی‌یەکانی جیاکردۆتەوە.[2] ئەفلوتین لە سەدەی یەکەمی زایینیدا ژیاوەو فێرگەکەی بە (ئەفلاتونیەتی نوێ) ناسراوە، بیردۆزەی (الفیض Emanation)-ی لە هیندی‌یەکانەوە وەرگرتوە.

لە فەلسەفەی نوێشدا دەبینین (شوپنهاور) لەدوا ڕۆژی تەمەنیا، بوو بە شاگردێکی بواداو بڕوای بە (نیرڤانا) هەبوو، سستەمە میتافیزیکی یەکەی (هیگل)یش گەلێك لە فەلسەفەی هیندیو فێرگەکەی (شەنگارا)وە نزیکە. هەروەها زۆر لە نووسەران و ئەدیبانی گەورەی جیهانیش بە ڕێزەوە تەماشای ئەم کەلەپورەیان کردووەو سودیان لێ‌وەرگرتوە.

فەلسەفەی هیندی دەورێکی گرنگی لە ژیان و بەرهەمەکانی تۆلستۆیو گویتەو ئالیوتی شاعیردا گێڕاوە. کەمیش لە سۆفی‌یە موسلمانەکان هەن کە ئەم فەلسەفەیە کاری تێ‌نەکردبێتن.

سەرچاوەکانی فەلسەفەی هیندی

بیروباوەڕەکانی ئەم فەلسەفەیە دەگەڕێنەوە سەر چوار سەرچاوەی گەورە کە نزیکەی دە هەزار ساڵ لەمەوبەر بە شیعر نوسراونەتەوە.

ئەمڕۆ کەس نازانێ کێ خاوەنی بەرهەمە شاکارا ئەدەبیو فەلسەفی‌یەیە بەلام بە بڕوای هیندی‌یەکان قسەی خواوەندن کە لە، ڕێگای ئیلهامەوە گەیشتۆتە فەیلەسوفەکان.

ئەم سەرچاوانە پێیان دەوترێ (ڤیدا)و چوار بەشن: (ڕەگ ڤیدا - یاجورڤیدا - ساماڤیدا - ئاسەرڤیدا) هەر یەکێك لەم ڤیدایانە زیاد لە هەزار بەیتی شیعری تێدایە کە باسی خواوەندو سروشت و مرۆڤ دەکەن. زانیاری‌یەکانی ناو ڤیداکان بەزانیاری‌یەکی هەمیشەیی ناسراون کە چاوو مێشکی مرۆڤە نامۆو ئالۆزەکان ڕوناك دەکەنەوەو ڕێگای ژیانی جاویدانی‌یان پیشان دەدەن. لە پەرتوکی (گیتا)[3]دا واباس کراوە کە ئەم زانیاری‌یانە زۆر جار ڕاستەوخۆ دەگەنە سوفیو فەیلەسوفەکان. خواوەند ڕووبەڕوو لەگەڵیاندا دادەنیشێو فێری زانستی (یۆگا)و خواناسی‌یان دەکات. لەم پەرتوکەی هیندی‌یەکاندا خواوەند خۆی پیشانی یەکێك لە سوفی‌یەکانی دەدات کە ناوی (ئەرجۆنا)یەو سستەمی یۆگای بۆ ڕوون دەکاتەوە بەلام خواوەند لە شێوەی مرۆڤێکدا دێتەلای ئەرجۆنا، کە ئەرجۆنا خوداوەند دەناسێتەوە وەکو موسا داوای لێ دەکات، شێوە ڕاستەقینەکەی خۆی پیشان دات، خواوەند لە وەلامدا دەڵێ:

ئەی ئەرجۆنا بەم چاوە فیزیکی یانەوە ناتوانی ئەو رووخسارەی من ببینیت ئەوا من دڵت ناشکێنم، دوو چاوی گیانەکیت دەدەمیو ئەگەر ناترسیت تەماشای ئەو رووخسارەم بکە. ئەرجۆنا هەر کە چاوی بەشێوە ڕاستەقینەکەی خوداوەند دەکەوێت لە ترس و لە خۆشی یاندا خۆی فڕێ دەداتە بەرقاچیو لە خوداوەند دەپاڕێتەوە کە لەمە زیاتر بەرگە ناگرێت و ناتوانێ تەماشای بکات.[5]

لەبەر ئەم هۆیەشە، ڤیداکان بە بەرهەمێکی ئەدەبی رووت وەکو ئەلیاذەو ئۆذیسەی هۆمر دانانرێن و زۆر لەگەڵ ئایین و بڕوا ئایینی‌یەکاندا تێکەڵاوبوون.

زۆر لە فەیلەسوفە هیندی‌یەکان بڕوایان وایە ژمارەی ڤیداکان پێنجەو (ئیتیاساس) دەخەنە ڕیزی ئەم چوار پەرتوکەوە[6]. بەلام شەنکاراو رامانوجاو مەهاڤا لەگەڵ ئەم ڕایەدانین. ئەوەی ڕاستیش بێت (ئیتیاساس) زانیاری‌یەکی نوێو مەسەلەیەکی فەلسەفی جیاواز باس ناکات، بە ڕای من شکۆی ڤیداکانەو تەنیا بیروباوەڕی ڤیداکانمان بە شێوەی داستان و چیرۆك بۆ باس دەکات.

ووشەی (ڤیدا) لە زمانی سەنسکریتی هیندی‌دا واتەی (زانین) دەدات، با ئەوەش بزانین ئەم جۆرە زانینە میتافیزیکی‌یانەیەو بە ڕای هیندی‌یەکان گۆڕانی بەسەردا نایەت. (ڕەگ ڤیدا) لە هەزارو هەڤدە بەیتی شیعری پێك هاتووەو لە دە بەرگدا تەفسیرکراوە. ئەم دە بەرگە باسی

پەیــوەنــدی نێــوان خواوەنـدو مرۆڤ و خوێـەخت کردن و قوربانی دانی ئایینی دەکات. (یاجورڤیدا) باسی چۆنیەتی ئامـادەکـردن و گەیـاندنی ئەم قوربانیانە بەخوا دەکات. ئەم قوربـانیدان و خوێـەخت کردنـانـە شەهیـدبـوون و چوونـە (جیهـاد) ناگـرێتـەوە، چونکـە بیروباوەری ناو ڤیداکان زۆر دژی جەنـگ و یەکتـری کوشتنن ،جـا ئەو کوشتنە کوشتنی مرۆڤێـك بێت، یا مێشـولـەیـەك، بە رای هینـدیـیـەکان لە هەمـوو زینـدەوەرێکـدا ویـا هەمـو شتێکی زیندوو (گیانی) تیدایەوە نابێ ئازار بدرێت. لە بەندی سێ‌هەمی (ئیشۆ ـ ئوپـانیشـادا) نوسـراوە «ئـەوانەی چرای ژیانی کەسانی ترو زینـدەوەرەکـان دەکـوژێننـەوە، جێگـەیـان لەسەر ئەستێرەی نەزانیو تاریکی بۆ ئامادەکراوە».

لەبەر ئەم هۆیە هیندییەکان گۆشت ناخۆن و حەیوان سەرنابرن.

جۆری قوربـانـیدان و خوێــەخت کردنیــان وازهێنــان و دوورکـەوتنـەوە لە خۆشییەکانی جیهانی ماتریالییەو نوقم بونیانە لە دەریای عەشقی خواوەند پەرستیو تەسەوف (یوگا)دا.

بەشی دوانـزەهـەمی پەرتـوکی (گیتـا) زۆر بە قوڵی باسی ئەم رێگا دوورو درێژەی یوگای کردوە، هەر لەم روانگەیەوە دوو جۆر مرۆڤی باوەرکـەریـان دەست نیشـان کردوە. جۆری یەکەمیان ئەو مرۆڤانەی دەیانەوێ بگەرێنەوە بۆ لای پەروەردەگارو خۆیان لەناو زاتیـا نوقم بکـەن ،هـەروەکـو چۆن رووبـارەکـان دەگـەن بە دەریاکان و دەریاکانیش دەگەن بە ئۆکیانوس. جۆری دووەمیش چاوەرێی پاداشت و ژیـانی جاویـدانی ناو بەهـەشت دەکـەن. خواوەند بۆ ئەم مرۆڤانە جێگایەکی تایبەتی تەرخان کردوەو هەموو بەزم و رابواردنێکی تێدایە.

ئایینی هیندوسی لەپێش ئایینە سامییەکانەوە باسی دۆزەخ و بەهەشتی کردوە.

هەروەهـا مانـەوەی مرۆڤ لەم دوو جێگـایـەشـدا مەرج نییە هەمیشـەگی بێت و پەیـوەنـدی بە دەفتـەری کردەوەکانی مرۆڤەوە هەیەو خواوەندبریار دەدات کە چەند ساڵ مرۆڤ لەسەر ئەو دوو ئەستـێـرە یە بمێنێتــەوە، دەشێ دوای تەواوکــردنی ئەو ماوەیــە جارێکی تـر ئەو مرۆڤـە ویـا ئەو گیـانە جارێکی تر بگەرێتەوە سەر ئەم ئەستێرەیـەو توشی کلۆڵیو نەگبـەتی ژیـانی پر کوێـرەوەریو ناخـۆشـی بێتـەوە. لەبـەر ئەم هۆیــە دەبینین کە جەوهــەری فەلسەفەی هیندی رێگا دۆزینەوەیە بۆ دەربازبوون و رزگار بوون لەم کلۆڵیو کوێرەوەرییەی سەر ئەم ئەستێرەیە.

(ئـاسـەرڤیـدا) بریتییـە لە دوعـاو وەعـز بۆ چاکـردنـەوەی نەخۆشییەکانی لەش و دەروون.

بە شێــوەیـەکی گشتی، ناوەرۆکی ڤیـداکـان لە چوارچێوەی خواوەنـدپـەرستیو تەقـەلاکـردنی مرۆڤ بۆ گەرانەوەی نیشتمان و بارەگـای یەکـەمی ناچێتـە دەرەوە، ئەم پەرتـوکـانـە رەنگ و بۆنی ئایینیو میتافیزیکی رووتیان لەگەڵ خۆیاندا هەڵگرتوە.

ئوپانیشاد

ئەو کاتەی شاگردەکان بە شەوقێکی زۆرو سەرێکی گێژو پر لە پرسیارەوە لە چوار دەوری مامۆستایەکی یوگیدا کۆدەبوونەوە بە ترسـەوە دەستیـان بۆ سەکۆ بەرزەکـەی مامۆستـا درێژ دەکردو بە ئاستــەم لێـواری کراسـە زەردەکـەیـان ماچ دەکـردو پاشـەویـاش دەگەرانە دواوەو لە نزیکەوە دادەنیشتن. مامۆستاش کە چەندان ساڵ لەژێر دەستی مامۆستایەکیتردا ڤیداکانی خوێندوەو بوە بە یوگی زانیــارییــە فەلســەفیو میتـافیــزیکییـەکـانی دەدا بە شاگــردەکــان و مێشکیــانی پردەکـردو فێـری ژیـانی تەســەوفی دەکـردن. لەم حاڵـەتـەدا بە رێگـایـەکی کلاسیکی هەمـوو دەقە فەلسـەفییـەکـانی ناو ڤیـداکـان کە بە شێـوەیـەکی رێـك وپێك هەڵبژێردرا بوون لە نەوەیەکەوە دەگەیشت بە نەوەیەکیترو تاکو ئەمرۆ وەکو خۆیان ماونەتەوە. ئەم دەقە فەلسەفییانە لە (108) پەرتـوکـدا نووسـراونـەتـەوەو ئەمرۆ بە (ئوپانیشادەکان) ناسراون. وشەی ئوپانیشاد لە بنەرەتدا واتە (لەنزیکەوە)، ئەم زاراوەیەش لەوەوە پەیـدابـوە کە شاگـردەکـان لەنزیکەوە گوێ لە مۆستاکەیان دەگرن و ڤیداکان فێردەبن.

ئوپــانیشـادەکـان لە بنـەرەتـدا بۆچـوونـە فەلسـەفییـەکـانی ناوڤیداکان و بە جەوهەرو کاکڵەی ڤیداکان دەژمێردرێن.

جۆری سێ‌هەمی پەرتوکی هیندییەکان کە بە هەمان شێوە

لەناو ڤیداکانەوە دەرهێنراون پەیوەندییان هەیە بە باری ژیانی کۆمەڵایەتیو رامیاریو ئابووری هیندییەکان و پێیان ئەوترێ (ڤیدەنتا ـ سوترا - Vedanta - Sutra) یاسەکانی دەوڵەت و خێزان و بازرگانیەت لەناو ڤیدەنتا سوترادا باس کراون.

خواوەند لەناو بیرو باوەڕی ڤیداکاندا.

ئەگەر تەماشای فەلسەفەی هیندی بەگشتی بکەین. سێ هەڵوێستی جیاوازو بۆچوونی تایبەتی بەرامبەر مەسەلەی بوون و مانای خواوەند روون کراوەتەوە.

ڤیداکانیش لەم سێ بۆچوونە بەولاوە ڕێگایەکی تریان نەدۆزیوەتەوەو بە هەمان شێوە بوونی خواوەندو پەیوەندی سروشت و زیندەوەرەکان و خواوەند دەکەنەوە. ئەگەر خوێنەر هەموو ئوپانیشادەکانی دەست کەوێت و بە قوڵی بیان خوێنێتەوە ئەم سێ بۆچونانە بە ئاسانی دەست نیشان دەکات. لە بۆچوونی یەکەمدا خواوەند بە (براهمەن - Brahman) باس کراوە، لە سستەمی یۆگیشدا خواوەند (پاراماتەما - Paramatma) یەو لەناو گیتادا خواوەند (بە گوان - Bhagvan).

براهمەن خاوەنی هیچ فۆرم و سفاتێك نییە. تەنیا هۆشێکی رەوانە، ویا ڕاستەقینەیەکی رووتەو ناخرێتە ژێر پێوانەی لۆجیکەوەو هیچ کاتگۆرییەکیش ناگرێتە خۆی. لەلایەکیترەوە سپینوزاو هیگل لەگەڵ جیهاندا یەکیان گرتووە خۆی جیهانەو پەرش و بلاوبوتەوەو ژیانی بە هەموو زیندەوەرو گیان داران بەخشیوە. راداکریشنا کە فەیلەسوفێکی هیندی سەردەمە دەڵێ: براهمەن ناخرێتە ژێر رۆشنایی هۆشی مرۆڤەوەو هیچ زمانێکی فەلسەفیو ئەدەبیش ناتوانێ باسی بکات، چونکە بێ روخسارەو سفاتەکانی لەگەڵ خۆیدا هەڵنەگرتوە.

پاراماتەما، لە دوو وشە پێك هاتوە، (پاراما) واتە (مەزن ویا گەورە)، (ئەتما)واتە گیان. ئەگەر ئەم دوو وشەیە لەیەك بدەین لە زمانی کوردیدا بە واتای (گیانی مەزن) دێت کە مەبەست لە گیانی خواوەندە ـ The Supreme SouL) . پاراما ئەتما لە سستەمی یۆگادا سەرچاوەی هەموو بابەتێکی ماتریالیو گیانەکییە. گیانی هەموو زیندەوەرەکان ئەتۆمی بچکۆلەن وەکو (موناد) کە لەم گیانە مەزنەوە دەرچوون و جیابونەتەوەو لە دڵی هەموو گیان لەبەرێکسدا جێ نیشین بوون. لەم بۆچوونەوە، یۆگییەکان دڵی مرۆڤ بە سەرچاوەی بڕواو سۆزو عەشق دادەنێن و لە کاتی خەڵوەتیشدا پەنا دەبەنەبەر ئەم لایەنەو دەیانەوێ، ئەو رووناکیێیە بدۆزنەوە و لەوێوە بگەنە پاراماتەتا. گیانی زیندەوەرەکانی تریش ئەتۆمی گیانەکین کە بەهەمان ڕێگا لە گیانی خواوەندەوە دەرچوون، لەبەر ئەم هۆیەشە هیندییەکان ویا باشتر وایە بڵێین یۆگییەکان بەیەك چاو لە روانگەیەکی ئەنتۆلۆجیانەوە تەماشای پادشاو پشیلەیەك و کرمێك دەکەن هەموویان بە بەشی بچکۆلە لە گیانی خوداوەند دادەنێن

«ئەوەی هەموو زیندەوەرەکان بە بەشێك لە زاتی من دادەنێو منیش لەناو هەموو شتێکا دەبینێ ،هەرگیز رقی لە هیچ شتێك نابێتەوە»[8] .!

جیاوازی نێوان براهمەن و پاراماتەتما لەوەدایە کە براهمەن لە گەردوون جیانابێتەوەو خۆی گەردوونە، بەلام پاراماتەتما کە دیسانەوە سەرچاوەی گەردوون و زیندەوەرەکانە لەناو جیهاندا ناژیو لەو دیوو جیهانی ماتریالییەوە فەرمان رەوایی دەکات. جیهانیش بە هەر دوو بابەتەکانیەوە (گیانەکیو ماتریالی) لەم گیانە مەزنەوە دەردەچن، هەروەکو چۆن تیشکی خۆر لە رۆژەوە دێتە دەرێ. پاراماتەتماو سستەمی یۆگای هیندییەکان کارێکی زۆریشی کردۆتە سەر ڕارەوە فەلسەفیەکەی ئەفلوتین و (اخـوان الصفـا)و فارابیو ابن سینا، بیردۆزەی (الفیض) کە لەلای ئەم فەیلەسوفانەو زۆر لە سۆفییە موسولمانکانیش باسکراوە بیروباوەڕێکی هیندییەو جەوهەری سستەمی یۆگاشە.

بۆچوونی سێهەم لە فەلسەفەی هیندیدا کە لە هەموویان زیاتر لەم سەردەمەدا بووە بە خالی لێکۆڵینەوەو سەرنجی زۆر لە رۆشنبیرانی رۆژهەلاتیشی ڕاکێشاوە لە پەرتوکی (گیتا)دا بەووردی باسکراوە.

ئەم بۆچوونە کە خواوەندمان بە (بەگوان) پێدەناسێنێ بە

هەمان شێوە وەکو بۆچوونی دووەم خوداوەندو گەردوونی لەیەکتر جیاکردۆتەوەو هەموو سفاتە ڕەهاکانیشی داوە بە خوداوەند، هەروەها بەبیرو باوەڕی (گیتا)و (ئیشو ـ ئوپانیشا) ویش خواوەندو مرۆڤ لە چۆنیەتی ئەم سفاتانەدا یەکن و جیاوازی‌یان نی‌یە، تەنیا زیادی‌و کەمی مقداری سفاتەکان، خوداوەندو مرۆڤ لەیەکتر جیادەکاتەوە، بۆ نموونە ئەگەر گیانی مرۆڤ و زیندەوەرە کانی‌تر ئەتۆمی بچکۆلە بن لە گیانی خوداوەندا دەبێت لە هەموو سفاتەکاندا لەیەکتری بچن، بەڵام لەبەر ئەوەی گیانی زیندەوەرەکان زۆر بچکۆلەن بەشێکی کەمیان لەو سفاتانە لەگەڵ خۆیاندا هەڵگرتوە. بۆ نموونە دڵۆپێك ئاوی دەریا هەمان تام و ڕەنگ و توخمی کیمیاوی دەریای هەیە، دڵۆپەکە سوێرەو دەریاش سوێرە،.. هتد بەڵام خوێی ناو زەریاکە گەلێك لە خوێی ناو دڵۆپەکە زۆرترە.

مرۆڤیش وەکو خوداوەند زانیاری هەیە، بەڵام ئەندازەی زانیاری خوداوەند ڕەهایە، خواوەند وەکو ئێمە دەبینێ بەڵام توانایی بینینی خواوەند لە توانایی ئێمە زیاترە.

لە هەمان کاتدا (بەگوان) وەکو مرۆڤ خاوەنی کەسایەتی‌یەو (شەخسە)ە، بەڵام کەسایەتی‌یەکەی مەزنەو ڕەهایە، لە شێشی هەیە، بەڵام وەکو لەشی مرۆڤ لە خوێن و گۆشت پێك نەهاتوەو گیانەکی‌یە.

جیهانیش بە هەر دوو بابەتەکانیەوە (گیانەکی‌و ماتریالی) دوو جۆر وزەن لە گیانی بەگوانەوە وەکو تیشکی خۆر دەردەچن. بەگوانیش لەو دیو هەموو بابەتەکانەو تێکەڵیان نەبوەو سەرپەرشتی هەموشیان دەکات.

«ئەم زاتە گەورەیە سەرچاوەی هەموو هەستەکانە، لەگەڵ ئەوەشدا خۆی خاوەنی هەست کردن نی‌یە هەموو فۆرمە ماتریالی‌یەکان لەمەوە پەیدابوون، خۆشی لەسەروو هەموویانەوەیە.»[9].

«ئەم ڕاستەقینە هەمیشەیی‌یە لە هەموو بابەتێکەوە دوورەو لە هەموو شیانەوە نزیکە. لەناو هەموو شتێکدایەو لە هەموو شیانەوە جیاوازە.»[10]

«من ڕووناکییم لە دڵی هەموو زیندەوەرێکدا، من سەرەتاو کۆتایی هەموو شیانم.»[11]

«من سەرەتاو کۆتایی هەموو شتێکم، بۆ خاوەن لۆجیکەکانیش ئەو ڕاستەقینەیەم کە هەمیشە ناشاردرێتەوە.»[12]

جگە لەم سێ بۆچوونە، بۆچوونێکی‌تر لە فەلسەفەی هیندی‌دا نی‌یە، با ئەوەشمان لەبیر نەچێت کە خوداوەند لەلای هیندی‌یەکان بەپێی زانیاری ناوڤیداکان یەك خواوەندە زۆر ناو و شێوەی هەیەو بەم سێ جۆرە باس کراوە بۆ نموونە (کریشنا ـ ڤیشنو ـ ڕام براهمن ـ بەگوان ـ پارامائەتما ... هتد) ناون بۆ یەك پەروەردگار، تەنیا جۆری پەیوەندی‌و سفاتەکانی دەگۆڕێت. ئەگەر یەکێك شارەزایی لە زمانی هیندی نەبێت و ئەم فەلسەفەیەش بە باشی دەراسە نەکات تۆمەی پۆلیبێزم ئەخاتە پاڵ هیندی‌یەکان و واتێ‌دەگات کە بڕوایان بە چەند خوداوەندێك هەبێت. ئەمڕۆ زۆر لە کۆمەڵەو گروپی هیندی‌یەکانیش بە باشی لە ڤیداکان نەگەیشتون و فریشتەکانیش وەکو شیڤا ـ ئەندێراو ـ گەنی شاو ... هتد) بەخواوەند دادەنێن. لە وڵاتی خۆشفان بە مانگا پەرست و ڕووبار پەرست و مارپەرست ناسراون. لە ڕاستیدا هیندی‌یەکان مانگا پەرست نین، بەڵکو مانگا حەیوانێکی پیرۆزە لەلایان و بوەو بە (تابو) بە ڕای منیش هۆکەی دەگەڕێتەوە بۆ باری ژیانی ئابووری کۆمەڵگایەکی کشتوکاڵی وەکو هیند. مانگایەك سەرچاوەیەکی گەورەیە بۆ ژیان و گوزەرانی خێزانی جوتیارێکی هیند. تەنانەت لە لادێکانی کوردستانیشدا مردنی مانگایەك زۆر جار لە مردنی منداڵی جوتیارێك سەخت ترە بەهەمان شێوەش ڕووباری (کەنگا) سامانێکی ئاوی گەورەیە بۆ خەڵکی‌و زۆر لە کشتوکاڵی ئەو ناوچەیە پشت بەم ڕووبارە پان و درێژە دەبەستێت. هیندی‌یەکان زۆر باش ئاگادارن، کە مانگا خواوەند نی‌یە، بەڵام بەپێی پەرتووکە ئایینی‌یەکانیان ئەم حەیوانەبەکەڵکە پاداشتی خواوەندەو دراوە بە مرۆڤ و پێویستە، ڕێزی لێ‌بگرێت.

لە پەرتوکی (گیتا)دا وا باسکراوە کە دوو جۆر وزە لە خوداوەندەوە یا لە کریشناوە دەردەچن، دەرچوونی ئەم وزانە تۆزێك لە بوونی کریشنا کەم ناکەنەوە. وزەی

گیانەکی لە گیانی مرۆڤ و زیندەوەرەکان و هەموو ئەو بابەتانەی ژیانیان تێدایە پێك هاتوە ئەم جۆرە وزەیە پێی ئەوترێ (جیفێ) واتە ژیان. گیانی مرۆڤ و زیندەوەرەکان بچوکن و لە شێوەی ئەتۆمدان. وەکو باسیشمان کرد ئەم ئەتۆمە گیانەکی‌یانە لە سفاتەکانیاندا وەکو گیانی خوداوەندو تەنیا لە زۆری‌و کەمی ئەندازەی سفاتەکاندا جیاوازی‌یان هەیە. ئەم ئەتۆمە گیانەکی یانە کەوتوونەتە ناو جیهانی ماتریالی‌یەوەو لەگەڵیدا هەڵس و کەوت دەکەن، جوانی‌و رابواردان و خۆشی جیهانی ماتریالی زۆر جار سەرنجی ئەم ئەتۆمانە بەلای خۆیدا رادەکێشی‌و توشی داوای عەشقی جیهان پەرستیان دەکات و دەیان خاتە ناو ژیانێکی هیدۆنستی‌یەوە، کە بەرای هیندی‌یەکان ژیانێکی پڕ (وەهم)و ناموٚیی‌یە.

بە رای من ئەم مەسەلەیە بەرەو ئاڵۆزیمان دەبات و زۆر پرسیاریش لەبەردەمماندا دادەنێت بۆچی خوداوەند ئەم ئەتۆمە گیانەکیانە لە خۆی دەپچڕێ‌و فرێ‌یان دەداتە ناو جیهانی ماتریالی‌یەوە؟ لە هەمان کاتیشدا بۆچی سزای هەڵەکانیان دەداو دۆزەخیان بۆ ئامادە دەکات؟ ئەگەر ئەم ئەتۆمانە پارچەی بچوك بن لە گیانی خوداوەند.. بۆچی دەیەوێت ئەم پارچانەی خۆی بە ئاگری دۆزەخ بسوتێنێ‌و ئازار بە خۆی بگەیەنێ؟ ئەگەر سەرپەرشتی هەموو شتێك بکات و لەناو هەموو زیندەوەرێکدا بێت ئایا خۆی لێ‌پرسراو نی‌یە بەرامبەر هەڵوێستی باشی‌و چەوتی ئەم ئەتۆمانە؟ ئەوەی راستی بێت فەلسەفەی هیندی لە ئاستی ئەم پرسیارانەدا دەستی کورتەو هیچ وەڵامێکمان ناداتێ.

لەلایەکی تریشەوە دەتوانین بڵێین کە ئەگەر جیهانی ماتریالی بەشێکی‌تر بێت لە ووزەی خوداوەند لەوەوە دەرچوبێت، چۆن دەبێت بەسەرچاوەی خراپەو گوناه و (وەهم)؟ بەرای زۆر فەیلەسوفی هیندی لەبەر ئەوەی جیهانی ماتریالی بەشێکە لە خوداوەند نابێت بەسەرچاوەی وەهم و خراپەکاری، بەڵام خراپەکاری لە ئەنجامی هەڵوێستی نالەباری ئەم ئەم ئەتۆمە گیانەکی‌یانەوە پەیدادەبن چونکە نازانن چۆن بابەتە ماتریالی‌یەکان بەکاربهێنن و سوودیان لێ‌وەربگرن. هەموو دەزانین مرۆڤ بەبێ خۆراك نازی، بەڵام زۆرخواردن زیانێکی زۆر بە تەندروستی دەگەیەنێ.

بەم جۆرە خراپەو ئاژاوە کۆمەڵایەتی‌یەکان بەرای ئەم فەیلەسوفانە لەو رۆژەوە پەیدابوون کە مرۆڤ دەستی تەماعی بۆ جیهان درێژکردو زەویە باشەکەی بۆ خۆی داگیرکردوو زەوی‌یە رەق و بەردەڵانی‌یەکەشی، دا بە کەسانی‌تر. ئەگەر مرۆڤ بەماقوڵانە جیهانی ماتریالی بەکاربهێنایە ئاژاوەو خراپە نەدەهاتە کایەوە. ئەم روون کردنەوویە لەلای هیندی‌یەکان زۆر نزیکە لە بۆ چوونە ئابووری‌یەکەی مارکسەوە، بەڵام بروایان بە سۆشیالیزم نی‌یەو دیوارێکی ئەستوریان لە نێوان چینەکاندا بەرز کردوٚتەوە.

گیانە ئەتۆمی‌یەکان هەر چەندە لەناو لەشدان و پەیوەندی‌یان بە جیهانی ماتریالی‌یەوە هەیە، گۆڕانەکانی لەش و ئەو جیهانە کاریان تێ‌ناکات لەو کاتەدا کە مرۆڤ دەمرێ، گیان لەو لاشەیە جیادەبێتەوەو ئەچێتەناو لاشەیەکی‌ترەوەو سەرلەنوێ ژیانی لەسەر ئەم ئەستێرەیە دەست پێ دەکاتەوە، ئەم لاشە گۆڕینە بە زمانی سانسکریتی پێی ئەوترێ (سەمسارا - samaara)، (تناسخ الأرواح)و یەکێکە لە بنچینەکانی بیروباوەڕی هیندی‌یەکان. بە پێی ئەم یاسایە، مەرج نی‌یە گیانی مرۆڤ لە کاتی لاشە گۆڕیندا بگەڕێتەوە لاشەی مرۆڤێکی تر بەڵکو کردەوەکانی ژیانی رابوردووی بریار لەسەر ئەم فۆرمە نوێ‌یە دەدا، گریمان مرۆڤ لە ژیانیا زاڵم و بێ بەزەیی‌یە، لە کاتی مردنیا گیانی دەچێتە لاشەی گورگێکەوە مرۆڤە ساکارو بێ گوناهەکانیش لە شێوەی مرۆڤدا دەگەرێنەوە بۆ ناو جیهانی ماتریالی. پیاوچاکەکانیش بەرەو ئەستێرەی رووناکی‌و بەختەوەری دەکەونەرێ، ئەوانەی کە زۆر گوناهیان کردووەو لاشەگۆڕینیش ئەم گوناهانەیان ناشواتەوە لە ناو دۆزەخ دا، دەمێننەوە.

سۆفی‌و عاشقەکانی کریشناش لەگەڵ کریشنادا تێکەڵ دەبن و هەتاهەتایە دەژین.

ژمارەی ئەم بازنەی لەدایك بوون و لاشەگۆڕینانە بە پێی ژمارەی زیندەوەرەکان لە ڤیداکاندا دانراوە هەشت ملیون و چوار سەد هەزارە. بەڵام مەرج نی‌یە گیانێك ئەم هەموو لاشەگۆڕینانەی بەسەردا بێت هەروەکو لە گیتادا نووسراوە[11] ئەو گیانانەی لە نامۆیی رزگاربوون و خۆیان دەناسن، یاسای

سەمساریان بەسەردا ساغ ناکرێتەوە[13].

مەبەست لە نامۆیی، نزیک بوونەوەو خۆبەستنەوەی گیانە ئەتۆمی‌یەکانە بە ڕابواردن و خۆشی بەماتریالی‌یەکانەوە.

• لەم نامۆیی‌یەدا بە ڕای هیندی‌یەکان مرۆڤ واهەست دەکات کە خۆی بە تەنیا بوونێکی ڕاستەقینەی هەیەو هیچ هێزێک داگیرناکات و لەدوای ئەم جیهانەش هیچ جیهانێکی تر نی‌یە.

جا سستەمی یۆگا بە تایبەتی بۆ ئەم مەبەستە دامەزراوەو مرۆڤ لەم نامۆیی‌یە ڕزگاردەکات و سەرەتای گەشتە گیانەکی‌یەکەی بەرەو نیشتیمانی ڕەسەنی ئەتۆمە گیانەکیەکان دەست پێ‌دەکات.

لەم حاڵەتەدا مرۆڤ لەگەڵ هەموو لەش گۆڕانێکیا هەنگاوێك لە کریشنا نزیک دەبێتەوەو هەنگاوێکیش لە سەمسارا دوور دەکەوێتەوە. ئەم گۆڕانانەش وەکو باسم کرد کار ناکەنەسەر ئەتۆمی‌یەکان و نایان گۆڕن، چونکە گیان هەمیشە وەکو خۆی دەمێنێتەوە،[11] هیچ هێزێك گیان ناشکێنێ، هیچ ئاگرێك نایسوتێنێ، هیچ ئاوێك نوقمی ناکات، هیچ بایەکیش لەگەڵ خۆیدا هەڵی ناگرێت.[14]

ئەم یاسای سەمسارایەو بیروباوەری لاشەگۆڕینە لە خۆیدا کەمێك ئاڵۆزەو سەنجمان بەلای زۆر خاڵی تردا ڕادەکێشێ. لە شاری بۆمبای لە کۆڕێکی (بەکتی‌پادا) فەیلەسوفێکی هیندی و ڕابەری بزوتنەوەی هاری کریشنایە ئامادەبووم و لە کۆتایی کۆڕەکەدا ئەو پرسیارەم کرد کە ئایا بۆچی هیندی‌یەکان گۆشت ناخۆن وەیا حەیوان ناکوژن لە کاتێکا بڕوایان بەمردن و تێك شکاندنی (گیان) نی‌یە؟ لەلایەکی‌ترەوە حەیوان کوشتن دەبێتە هۆی ڕزگارکردنی ئەو گیانە لەناو ئەو لاشەیەداو قۆناغێك زووتر بەرەو تەواوکردنی زنجیرەی لەدایك بوون و لاشەگۆڕین دەبڕێ. ئەگەر گۆشتی ئەو زیندەوەرەش بخۆین گیانەکەی ناخۆین و ناکەوێتە ژێر کەڵبەدانمان.

ئەم پرسیارەی من زیاتر فۆرمێکی میتافیزیکیانەی هەیەو پەیوەندی بە خاسیەت و چۆنیەتی گیانە ئەتۆمی‌یەکان و ناکۆکی‌یەکانی ناو بیروباوەری فەلسەفەی هیندی‌یەوە هەیە بەڵام وەڵامەکەی بەکتی‌پادا شێوەیەکی جیاوازی وەرگرت و لە ڕوانگەیەکی ڕەوشتی‌و یا زیاتر قانونی‌یەوە ویستی ڕازیم بکات. بەرای بەکتی‌پادا، هەروەکو چۆن ناتوانین هەڵمەت بەرینە سەر خەڵکی‌و خانۆکانیان بەسەردا بروخێنین چونکە کارێکی نارەوشتانەیەو یاساو دادگا تاوانبارمان دەکات، بەهەمان شێوەش لاشەی زیندەوەرەکانی موڵکی ئەو گیانە ئەتۆمی‌یانەو بۆ ئێمە نەهاتووە بیان ڕوخێنین و ماڵوێرانیان بکەین.

ئەم بیروباوەرە لەلای گروپی جانی‌یەکان ئەوەندە بەهێزە تەنانەت کە هەناسە ئەدەن پەرۆیەکی تەنك بەدەم و لوتیانەوە دەبەستن تاکو ئەو زیندەوەرە بچکۆلانەی لەناو هەوادا دەژین و بەچاو نابینرێن نەچنە ناو هەناسەیانەوەو نەکوژرێن.

خۆ ئەگەر سوفی‌یەکی ئەم فێرگەیە سێ ڕۆژ لەژێر دار سێوێکا دانیشی‌و چاوەڕێی سێوێك بکات تا لە دارەکە بکەوێتە خوارەوەو بیخوات، بەلاتەوە سەیر نەبێت بڕوای وایە کە ئەو میوەیە موڵکی ئەو دارەیەو ویژدانی ڕێگەی نادات بیرنێتەوە.

پرسیارێکی‌تر کە لێرەدا لەبەردەمماندا قوت دەبێتەوەو ئەوەیە کە بۆچی ژیانی ڕابردوومان نایەتەوە یاد؟ لە بەشی چوارەمی (گیتا) بەندی پێنجەم نوسراوە: کریشنا بە ئەرجونا دەڵێ: «ئەی ئەرجونا تۆ زۆر جار لەدایك بوویت و لاشەت گۆڕیوە، بەڵام هیچت نایەتەوە یاد من هەموویانم لە یادە.» مەبەستی کریشنا (خوداوەند) لەم بەندەدا ئەوەیە کە کارەساتی لەدایك بوون لە بنەڕەتدا کارەساتێکی ناخۆش و جەرگ برەو گیانە ئەتۆمی‌یەکەی پیادا دەگەڕێتەوە بۆ ناو ژیانی پڕ لە کوێرەوەری‌و کلۆڵی‌و هەژاری‌و نەخۆشی.

ئەم کلۆڵی‌و ناخۆشی‌یانەی ژیان هەموو یادگارو تاقی‌کردنە ـ وەکانی ژیانی ڕابردوومان لە بیر دەباتەوەو وادەزانین بۆ یەکەم جار لەدایك دەبین. هۆی دووەمیش دەگەڕێتەوە بۆ بچووکی‌و بێ‌توانایی گیانە ئەتۆمی‌یەکان بەڵام گیانی کریشنا لەبەر ئەوەی ڕەهایە هەموو زانیاریەکی ڕابردوو ئەمڕۆو داهاتووی هەیە. هەروەها لە هەمان پەرتوکدا باس کراوە، کە تەنیا سوفی‌یە سەرگەرمەکان وە، یا عاشقەکانی کریشنا دەتوانن ژیانی ڕابردوویان بهێننەوە یاد.

هۆی سێهەمیش پەیوەندی بەباری سایکۆلۆجی مرۆڤەوە هەیە. بابڵێین یەکێك لە ژیانی ڕابردوویدا ئەسکەندەری مەکدونی بووە ئێستاش بوە بە سواڵکەرێکی رووت و برسی سەرشەقامە گەرمەکانی (بۆمبای)و ڕۆژی نانێکی دەست ناکەوێت و بەتەواوی ژیانی ڕابردووی خۆی دێتەوە یادو ئەگەر سەر لە مۆزەخانەش بدات پەیکەرە گەورەکەی خۆی دەبینێت و خەڵکی بەسەبەرزی‌یەوە باسی مێژووی جەنگەکانی دەکەن، بەڵام ئێستا لەم فۆرمە تازەیەدا وەکو سواڵکەر ڕێگای نادەن بە شەو لەژێر چیغی دوکانێکیشا، بخەوێت.

ئایا ئەم مرۆڤە نەگبەتە وەیا ئەسکەندەری مەکدۆنی لە چی بارو دۆخێکی دەروونیدا دەژی؟ لەوانەیە لە یەکەم ڕۆژەوە بخرێتە یەکێك لە شێتخانەکانەوەو بە زنجیریش قاچ و دەستی ببەستنەوە تا ڕانەکات.

جگە لەم سێ هۆیە، هیندی‌یەکان هۆیەکی‌تریان بۆ لە بیر چوونەوەی ژیانی ڕابردووی ئەتۆمەکان نەداوە بەدەستەوە. هەرچەندە هۆیەکی زانستیانە نین و ئێمەش ڕازی ناکەن.

حەزەکەم وەکو خۆی بەکاڵ و کرچی بۆ خوێنەری بەجێ‌بهێڵم.

فەلسەفەی کۆمەڵایەتی

کێشەو مەسەلە کۆمەڵایەتی‌یەکان لە کۆنەوە لێکۆڵینەوەیان لەسەر کراوە. بۆ نموونە هیندی‌یەکان وەکو یۆنانی‌یەکان زۆر لایەنی ئەم کێشانەیان ڕوون کردۆتەوە. بەڵام ئەم ڕوون کردنەوانە میتافیزیکیانەن و لەبەر تیشکی زانستدا تەماشا نەکراون.

حەزدەکەم پێش ئەوەی باسی ئەم لایەنەی فەلسەفەی هیندی بکەم پەیوەندی نێوان ئەفلاتون و ئوپانیشادەکان ڕوون بکەمەوە تاکو خوێنەر زیاتر تێگەیشتنێکی فراوان و فەلسەفی‌یانەی دەست کەوێت.

ئەفلاتون لە (تیماوس)دا دەروونی مرۆڤی کردوە بە سێ بەشەوە. بەشی یەکەم کە دەکەوێتە ناو سەرەوە (هۆش) خاوەن و سەرچاوەی زانیاری شێوە بەرزەکانەو لە هەموویان پیرۆزترە. ئەوانەی بەشێکی زۆری هۆشیان بەرکەوتووەو خاوەنی ئەم زانیاریانەن فەیلەسوفەکانن و لە کۆمارەکەیدا فەرمان ڕەوایی دەکەن.

بەشی دووەم (دەروون) دەکەوێتە سنگەوەو سەرچاوەی ئازایەتی‌و مەردایەتی‌یە، سەربازەکان و جەنگاوەرەکان خاوەنی ئەم بەشەن. بەشی سێیەم (غەریزە) دەکەوێتە سکەوە، بووە بە سەرچاوەی کارە غەریزەیی‌یەکان وەکو زاووزێ‌کردن و گەشەکردن و کارەکانی‌تر. لەم بۆچوونە میتار بایلۆجی‌یەوە ئەفلاتون لەناو (کۆمارەکەیدا)، کۆمەڵی کردوە بەسێ بەشەوە (فەرمانبەران)، (سەربازەکان) هەروەها (کارکەران و جوتیاران و بازرگانان) کە سەرچاوەی بەرهەم هێنان و بازرگانین جا لێرەدا باسی ئەم بیردۆزە ڕامیاری‌یەی ئەفلاتون ناکەم چونکە باسێکی دوورو درێژەو ڕوون کردنەوەی زیاتری پێویستە مەبەستم تەنیا دەست نیشان کردنی نزیکی فەلسەفەکەی ئەفلاتونە لە فەلسەفەی هیندی‌یەوە، ئەفلاتونیش وەکو هیندی‌یەکان باری کۆمەڵایەتی‌و ڕامیاری و کێشە سیاسی‌یەکانی لەسەر بنچینەیەکی میتافیزیکی لێکداوەتەوە.

بە ڕای ڤیداکان هەروەکو چۆن لەشی مرۆڤ لە چوار بەشی سەرەکی پێك هاتوە (سەر، سنگ، سك، قاچ) کۆمەڵیش بەسەر چوار چیندا دابەش بووە. بەرزترین چینی کۆمەڵ چینی (براهمەن - Brahman)، جێگەو گرنگی ئەم چینە لە کۆمەڵدا وەکو جێگەی سەر وایە لە لەشدا ،ئەم چینە خاوەنی زانیاری ناو ڤیداکانن و لەبەر ئەم هۆیەش کارناکەن تەنیا نان خۆرن و بیرو باوەڕی ڤیداکان بە خەڵکی ڕادەگەیەنن و خەڵکی دەخەنە سەر ڕێگای خوداوەند پەرستی. ئەم چینە هەرگیز تێکەڵی چینەکانی‌تر نابن، ژن لە چینەکانی‌تر ناهێنن و کەسیش لە چینەکانی‌تر ناتوانێ ژنیان لێ‌بهێنێ، تەنانەت کەس ناتوانێ لە قاپێکا نانیان لەگەڵدا بخوات وەیا لە خانوویەکدا لە گەڵیانا بژین بە هەموو جۆرێك لە چینەکانی‌تر دابڕاون، فەرمان ڕەواکانیش وەیا پادشاکان بەبێ ئامۆژگاری براهمەنی‌یەکان بڕیار لەسەر هیچ کارێك نادەن.

با ئەوەش بزانین کە هەموو فەیلەسوفە هیندی‌یەکان بڕوایان بە هەڵوێستی‌و خاسیەتی چینە نی‌یە. بودا بە هیچ شێوەیەك جێگەی

برهمەنی یەکانی لە ستەمە کۆمەڵایەتیەکەیدا نەکردوّتەوە، بزوتنەوەی (هاریّ کریشنا) کە پەیرەوی پەرتوکی (گیتا) دەکات کۆمەڵی بەم شێوەیە نەخستوّتە ناو بلۆکی کۆنکریّتی یەوەو گۆرانەکانی کۆمەڵی نەخنکاندوە، لەلای ئەم بزوتنەوەیە هەموو براهمەنێك مەزن و پیرۆز نی یە و کەسانی چینەکانی تریش دەتوانن لە رێگای ستەمی یوّگاوە ببن بە براهمەن هەلوێستی بزوتنەوەی (هاریّ کریشنا) لەدوای ئایینەکەی بودا گۆران و بۆچوونێکی تازەی هێناوەتە ناو فەلسەفەی هیندی یەوە ،لەهەمان کاتیشدا هەڵوەشاندنەوەو رەفزکردنی بیردۆزە - میتا - بایلۆجی یەکەیە کە لە ڤیداکاندا باسکراوەو چینەکانی کۆمەڵی لەسەر دابەش کراوە. بەڵام هێشتیا ئەم بزوتنەوەیە نەیتوانیوە بناخەی میتافیزیك هەڵ وەشێنێتەوەو بە زانستیانە چارەسەری کێشە کۆمەڵایەتی یەکان بکات، چونکە وەکو بزوتنەوەیەکی ئایدیالیستی یانە لەو بناخەیە جیانابێتەوە.

لە هەمان کاتیشدا ژیانی براهمەنی یەکان ژیانێکی سادەو کۆچەریە، ئەوانەی کە پەیرەوی ستەمی یوّگا دەکەن ماڵ و سامان و ژن و منداڵیان جێ دەهێڵن و دوای زمانی عەشق و ئاگری دلیان دەکەون و بە گۆچانێك و جلێکی زەردەوە شارەوشار دەسورێنەوە، ئەوانەی لەم گەشتە سوفی گەریەدا سەرکەوتون و بەتەواوی خۆیان لە جیهانی ماتریالی و خۆشی یەکانی دوور دەخەنەوەو چاوی دڵیان دەکرێتەوەو دەتوانن خوابینن بۆیان هەیە ئەم ئەستێرەیە جێ بهێڵن و بگەرێنەوە ناو ئەتۆمە مەزنەکە. ئەم یوّگی یانە زۆر جار لەبەر چاوی خەڵکی لە یەکێك لە پەرستگاکاندا گیانی خۆیان لە لەشیان جیادەکەنەوە. ئەم رووداوە لەگەڵ ئاهەنگێکی بچکۆلانەدا رێك دەخرێ و یوّگی یەکە لەسەر سەکۆیەکی بەرز بەرامبەر خەڵکی لە شێوەی یوّگادا دادەنیشی، چاوەکانی بە ئەسپایی دەنوقێنێ و بۆ دوا جار هەناسەیەکی قوڵ هەڵ دەکێشێ. بەڵام ئەم چاونوقاندن و هەناسە هەڵکێشانەی بۆ دوا جارەو پاش چەند دەقیقەیەك دەمرێ وەیا وەکو خۆیان دەڵێن گیانی ئەو لاشەیە جێ دەهێڵێ و دەگەرێتەوە لای کریشنا.

دوای ئەم رووداوە خەڵکی بەرێزە گۆرانی بۆ گیانی دەڵێن و لاشەکەی دەسوتێنن:

«با ئەم لاشەیەم ببێت بە خوڵەمێش

رەشەباش تۆزی بەرێ بە ئاسماندا

ئەی کریشنا.. ژیانم بۆ تۆیە..

تۆ تەنیا راستەقینەیەکی لە پێناویدا دەژیم..

پەلم بگرەو بەرزم بکەرەوە..

ـانـە پاکـەوە دەمـەوێ بگـەرێـمـەوە لات.»(15)

بەم گیانە پاکەوە دەمەوێ بگەرێمەوە لات.»(15)

براهمەنی یەکان بەپێچەوانەی فەیلەسوفەکانەوە لە کۆمارەکەی ئەفلاتوندا فەرمان رەوایی ناکەن و دەستەڵاتی رامیاریشیان نەدراوەتێ تەنیا مامۆستا و رێبەری ئایینین.

دووەم چینی کۆمەڵ لەدوای براهمەنی یەکان فەرمان بەرەکانی دەوڵەتن و پلەیەك لە خوار چینی براهمەنن، ئەم چینە جڵەوو دەستەڵاتی دەوڵەتیان گرتوّتە دەست و پێیان ئەوترێ شاترياس، چینی سێیەم ڤیشیاس - (VaisYas) خاوەن زەویەکان و بازرگانەکانن، هەروەها ئەو جوتیارانەش دەگرێتەوە کە چەند سەر مەرو ماڵاتیان هەیەو زەوی یەکی بچکۆلانەشیان دراوەتێ .چینی چوارەمیش (شودراس - - Sudras) ، چینی کرێکاران و رەنجبەرانەو لە خوار هەموو چینەکانەوەیە، مەبەست لە چینی کرێکاران لێرەدا ئەو چینە نی یە کە لە کۆمەڵگایەکی بورجوازیدا پەیدادەبێت، چونکە ڤیداکان ئایدیۆلۆژیەتی کۆمەڵگایەکی کشتوکاڵین و هەرگیز پەنجەیان بۆ ئەم چینە رانەکێشاوە. بەپێی ڤیداکان نۆکەرو خزمەت کارو کەناس و جل شۆرو ئەو کرێکارانەی کاری دەستی دەکەن خراونەتە ریزی ئەم چینەوە، ئەمرۆش چینی کرێکارانی شارە پیشە سازی یەکانی هیند بەم چاوە تەماشا دەکرێن. ئەم کێشە چینایەتی یە لە کۆنەوە تاکو ئەمرۆ وەکو خۆی ماوەتەوە کۆمەڵگای هیندی لەم سەردەمەدا هێشتا رەنگ و بۆی کویلایەتی پێوە دیارە. لە دێهاتەکاندا بیروباوەری دەربەگایەتی بەجارێ پێش خستنی کۆمەڵایەتی گۆج کردوە.

چەند فەیلەسوفێکی هیندی

(1) شەنکارا

ئەم فەیلەسوفە لە ساڵی (788) زایینی لە خوارووی هیند

لەنـاو خێـزانێکی براهمن لەدایـك بوە، لە گەنجی‌یـەوە دەستی داوەتـە خوێنـدن و دەراسـەکـردنی ڤیـداکـان ـ لە ساڵی 820 زانیین دا لە تەمەنی چل و دوو ساڵیدا لە خەڵوەتدا لەسەر چیا بەرزەکانی (هیمالایا) ئەم دنیایەی بەجێ هێشت.

ئەو سەردەمەی شەنکارای تیادەژیا گەرمەی بڵاوکردنەوەی بیرو باوەڕەکـانی، ئایینـە تازەکـەی بودا بوو. ئەم فەیلەسـوفـە لاوە بەپێچـەوانـەی ڕۆشنبیـرانی سەردەمـەکەیەوە دژی فیرگەی بودیزم ڕاوەستاو بیرو باوەڕەکانی بوداشی بەلادانێکی گەورە دەزانی کە هەرگیـز پەیـرەوی ڤیـداکـانی نەکـردوە. لێرەدا شەنکارا هەوڵی دا فۆرمێکی نوێتـر بدات بە فەلسـەفـەی هینـدیو بنچینـەیـەکی بەهێـزتـر بۆ ڤیـداکـان دروست بکات و لەم گۆڕانە ڕادیکالی‌یەی بودا ڕزگاری بکات ئەم فۆرمە نوێیەش ئەمڕۆ بە (مۆنیزم ـ monism) ناسراوە.

بەڕای شەنکـارا تەنیـا ڕاسـتەقینەیەك کە لە جیهاندا هەبێت، ڕاسـتەقینـەیـەکی گیـانـەکی‌یـە نەك ماتریالی. ئەم ڕاستەقینەش خواوەنـدەو خواوەنـدیش یەکێـکەو هەمـوویـان لەم ڕاستەقینەیەوە دەرچوون و بەشێکن لەو.

بیـرو باوەڕی شەنکـارا گەلێـك لە بیـرو باوەڕە مۆنیـزمـەکـەی (هیگـل)ەوە نزیکـە، ئەو فەیلەسوفانەی پەیرەوی پەرتوکی (گیتا) دەکەن بڕوایان وایە شەنکارا فەیلەسوفێکی ماتریالیستی‌یە چونکە خواوەندو سروشتی لەیەك جیانەکردۆتەوە.

دووەم خاڵ لەلای شەنکـارا شێـوەو سفـاتـەکانی خوداوەندە. هەروەکـو شەنـکـارا دەڵێ: مرۆڤ بەم چاوە کزانـەو مێشکـە بچکـۆڵـەیـەوە ناتـوانێ پۆرتـرێتی خوداوەنـد دروست بکـات. خوداوەند لەناو قاڵبی ڕووخسارو سفاتدا توند ناکرێت و ناخرێتە ژێر ڕووناکی زانستەکانی مرۆڤەوە.

تەنیا ئەوەندەی لەبارەوە دەزانین کە یەك خوداوەندەو هێزێکی مەزنـەو خۆی ژیـان و سروشتیشـە. خوداوەنـد گیانەو لاشەشە، ژیـان و ماتـریـالیشـە ئێمـەو هەمـوو بابـەتەکانی‌تر لەناو سستەمە ماتریالی‌یەکەی گەردووندا بەشێکن لە خوداوەند.

ئەم ڕارەوەی شەنکارا وەکو ڕارەوە پانتیزمەکەی ئیبن عەرەبی‌و سپینـوزاو هیگڵە. هەروەهـا وەکـو (کـانت)یش باسی خوداوەندو سفاتەکانی دەکات.

هەروەکـو چۆن لای هێگـڵ جوڵانـە دیـالیکتی‌یەکان گۆڕانی کاتیگۆڕیە هەمەکیەکانن و ئەم گۆڕانانە باسی وجودی تاکەکانمان بۆ ناکـەن بەڕای شەنکـاراش ئەگـەر ڕاسـتـەقینـە هەبێت ئەو ڕاستەقینەیە هەمەکی‌یەو بابەتە تاکەکانیش وەهمن.

بەم جۆرە لەلای شەنکارا خوداوەند جیهانی دروست نەکردوە بەڵکو خۆی جیهانە وەیا خۆی زاتەو بابەتیشە.

بەڵگەی شەنکارا بۆ قایم کردنی ئەم بیرو باوەڕەی ئەوەیە ئەگەر خوداوەند هەبێت نابێ گۆڕانی بەسەردا بێت، جا ئەگەر گریمان (هـەروەکـو لە گیتـادا باس کراوە) بابـەتـە ماتریالی‌یەکان و گیانە ئەتۆمی‌یەکان لە خوداوەندەوە دەرچوون و جیابوونەتەوە، هەروەکو چۆن تیشکەکان لە خۆرەوە دەردەچن ئەوا ئەم دەرچوون و گۆڕانە دەبنە هۆی خوڵقاندنی گۆڕان و کەم کردنەوە لە زاتی خوداوەند. لەبەر ئەم هۆیەشە شەنکارا بڕوای بە بیردۆزەی (الفیض) نی‌یە.

هەروەهـا لە (ئیشـو ـ ئوپـانیشـاد)یشـا ڕوون کراوەتـەوە کە دەرچوونی گیانە ئەتۆمی‌یەکان و بابەتە ماتریالی‌یەکان تۆزوکەیەك لە زاتی کریشنا کەم ناکاتەوە، چونکە ئەم زاتە هەمیشە پڕە.[16]

(2) ڕامانوجا

ــــــــــــــــ ڕامـانـوجـا وەکـو شەنکارا لە خواری هینـد لە ساڵی (1016)ی زایین لەدایـك بووەو لە ساڵی (1137)دا مردوە. ئەم فەیلەسـوفـە سێ شاکـاری گەورەی فەلسەفی لەدوای خۆی جێ هێشتوە.

ڕامـانـوجـا بەپێچـەوانـەی شەنکـاراوە بڕوای بە فێرگەی دوولیـزم هەیـە. خوداوەنـدو جیهانی لەیەك جیاکردۆتەوەو بە دوو ڕاستەقینەی جیاوازیان دادەنێ لەهەمان کاتیشدا بڕوای بە گەورەیی‌و دەسـەڵات داڕێتی کریشنـا بەسـەر ماتـریـالدا هەیە. بۆ ڕوون کردنەوەی ئەم بیروباوەڕەش ڕامانوجا پەنای بردۆتـەبـەر پەیـوەنـدی‌و جیـاوازی نێـوان (گیـان و لەش) لە مرۆڤـدا. بـا ئەوەشـمـان لەبیـر نەچێت کە ڕامـانـۆجـا وەکو شەنکاراو کانت باسی ڕووخسـارو سفەتەکانی خوداوەندمان بۆ ناکات و تەنیا بە هێزێکی گیانەکی دادەنێ کە لە دەرەوەی جیهانی ماتریالیدا دەژی.

(3) چیتانیا:

ــــــــــــــــ لە سەدەی شانـزەهـەمـی

زایین دا لە ساڵی (1616) لە بەنگاڵ لەدایك بوە.

لە گەنجی یەوە بیروباوەڕە فەلسەفی یەکانی خۆی دارشتووەو بلاوی کردونەتەوەو خەڵکێکی زۆریش دوای کەوتون. دوای مردنیشی زۆر لە شاگردەکانی لەو بڕوایەدا بوون کە چیتانیا خوداوەندەو لە شێوەی مرۆڤدا هاتۆتەسەر زەوی ئەم بیروباوەڕی (حلول Incarnation) لە فەلسەفەی هیندیدا بۆ یەکەم جار لای قوتابی یەکانی چیتانیا باس نەکراوە. ڤیداکان لە کۆنەوە ئەم خاڵەیان روون کردۆتەوە باسی ئەوەیان کردوە کە کریشنا (خوداوەند) زۆر جار دابەزیوەتەسەر ئەم ئەستێرەیە و ڤیداکانی بەپاکی و دروستی بۆ شاگردو عاشقەکانی شیٚ کردۆتەوە لەبەر ئەم هۆیەشە خوداوەند لەلای هیندی یەکان زۆر ناوی دراوەتێ چونکە هەر جارەی بە ناوێك وەیا لە شێوەی کەسێکدا خۆی بە خەڵکی ناساندوە.

جارێکی تر ئەوەش دووبارە دەکەمەوە لەناو ڤیداکاندا یەك خوداوەند هەیەو هیندی یەکان بڕوایان بە پۆلیتزم نی یە، «ئەوانەی بڕوایان بە دوو خوداوەند هەیە لەسەر ئەستێرەی نەزانی و تاریکی جێگەیان بۆ ئامادە کراوە.»(17)

جەوهەری فەلسەفەکەی چیتانیا لە پەرتوکی (گیتا)وە دەرهێنراوە. بەڕای ئەم فەیلەسوفە خوداوەند وەکو خوداوەندەکەی شەنکاراو رامانوجا بێ ڕەنگ و بێ بۆن نی یەو خاوەنی هەموو سفاتێکی جوانی و چاکەیە.

وەکو مرۆڤیش خاوەنی کەسایەتی یەو (Person) شێوەشی هەیە، بەڵام شێوەی خوداوەند شێوەیەکی گیانەکی یەو لە گۆشت و ئیسقان دروست نەبووە گەردوونیش بە هەر دوو شێوەکەیەوە گیانەکی و ماتریالی لە زاتی ئەم کەسە مەزنەوە دەردەچن.

ئەم بۆ چوونە میتافیزیکی یە بۆ زاتی خوداوەند لە داستانە هیندی یەکاندا جێگایەکی تایبەتی و دیاریکراوی هەیەو (کریشنا) بووە بە پاڵەوانی زۆر رووداوو کارەساتی مەزن لە ژیانی هیندی یەکاندا. وێنەو پەیکەری کریشناش لە زۆر پەرستگاو شوێنە گرنگەکاندا دانراوە. لەم وێنانەدا کریشنا لاوێکی جوان و گەنجەو ڕەنگی لەشی وەکو ڕەنگی هەور وایە خۆشترین کاتی کریشناش ئەو کاتەیە کە شمشاڵ بۆ (ڕادا)ی کچە دەستگیرانی لێدەدات و ڕاداش جوانترین سەمای بۆدەکات یەکێك لە سەما بەناوبانگەکانی ڕادا لەژێر تیشکی مانگە شەوێکی ڕووناکدا سەمای (ڕاسا)یەکە تاکو ئەمرۆ بەناوبانگە.

بەم شێوەیە مۆسیقاو سەماو گۆرانی لە ژیانی هیندی یەکاندا بووە بە فەلسەفەو ئایین، خوداوەند (کریشنا) هونەرمەندەو مۆسیقارە. ئەوانەی دوای ئەم ڕارەوە کەوتون لە پەرستگاکانیاندا لە کاتی نوێژکردندا گۆرانی دەڵێن و سەما بۆ کریشنا دەکەن.

1984/8/16 کەراچی.

سەرچاوەکان

1 ـ کەنگاو جەمنا دوو رووبارن لەولاتی هیند.

2 ـ the, Upaaishads., 1977 In dia

Vitsaxis, Plate and 1984/8/16 کەراچی.

3 ـ گیتا یەکێکە لە ئوپانیشادەکان.

4 ـ 3/ ز 11و Gita

5 ـ 4 ز 11 و Gita

6 ـ S. Dasa Gosvami, Reading in Vedic

Literature, 1934, P. S

7 ـ الشهرستانی، الملل والنحل ـ الجزء الاول ـ لاپەرە 93.

8 ـ Sriupanishad (A. 6)

9 ـ 6/ ز 13و Gita

10 ـ 15 ز 13 Gita

11 ـ 20ز 15 Gita

12 ـ 32 ز 10 Gita

13 ـ 13ز 2 ,Gita

14 ـ 23 ز 2 ,Gita

15 ـ (16 . Sriusfipanishad (A

16 ـ (1 . Sri apunishad

17 ـ Sri Upanishad (A 12